

Зоран Стевановић, професор историје, ОШ „Љупче Николић“, Алексинац,
zoranilelaaleksinac@gmail.com

Милан Петровић, професор историје, ОШ „Вук Караџић“, Житковац,
m.petrovic11@yahoo.com

УДК 342.26(497.11 Алексаинац),,1833/1945”

АЛЕКСИНАЦ И ОКОЛИНА У ДРЖАВНОЈ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ ИЗМЕЂУ 1833. И 1945. ГОДИНЕ

Апстракт: Територија општине Алексинац простире се у југоисточном делу Србије и захвата површину од 707 километара квадратних. На том простору налазе се 72 насељена места, 1 градско (Алексинац) и 71 сеоско насеље. Њена територија одређена је Законом о изменама Закона о подручјима општина и срезова у НР Србији из новембра 1962. године. Овај рад прати административно-територијалне промене на простору данашње општине Алексинац од ослобођења ових крајева од Турака, децембра 1832, па до ослобођења у Другом светском рату и успостављања нове власти у јесен 1944. године.

Кључне речи: Алексинац, срез Алексиначки, срез Бугар-моравски, срез Моравски, округ Алексиначки, општина Алексинац.

ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

До ослобођења од Турака у децембру 1832. године насеља на подручју данашње општине Алексинац улазила су у састав две нахије. Насеља на левој обали Лужне Мораве припадала су Крушевачкој, док су насеља са десне обале припадала Алексиначкој нахији.

Крушевачка нахија по попису од 30. јануара 1827. године имала је 217 села са 5000 српских кућа.¹ Број кућа по селима није познат.

Алексинац као седиште нахије први пут се спомиње 1784. године у извештају Фрање Покорног, аустријског обавештајца, који је те године два пута био у Алексинцу. У свом извештају он на путу између Ниша и Ћуприје наводи следеће дистрикте (округе, седишта управне и судске власти): Нишки који има 100 села, Алексиначки који има 17 села, Ражањски који има 20 села, Параћински који има 22 села, и Ћупријски који има 60 села.

Алексинац је седиште нахије и под Карађорђем, као и после пропасти Првог српског устанка.

На дан 30. јануара 1827. године Алексиначка нахија је имала 22 села. По том попису који је обухватио само српске куће Алексинац - варош имао је 40 српских кућа, Глоговица - 10, Пруговац - 10, Станци - 10, Црна Бара - 5, Добрујевац - 15, Катун - 17, Бујмир - 12, Липовац - 10, Бован - 18, Дреновац - 5, Рујиште - 7, Црни Кал - 8, Мозгово - 30, Брадарце - 8, Вукашиновац - 8, Јабучевац (Делиград) - 10, Рутевац - 30, Бобовиште - 20, Ћићина - 6, Суботинац - 16, Краљево - 9 и Вакуп - 10.

Укупно је у Алексинцу и 22 села Алексиначке нахије било 314 кућа.

¹ М. Спирић, Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша, Алексинац 1995, 236.

У КНЕЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ
Ослобођење од Турака и образовање Алексиначке
и Бугар-моравске капетаније (среза)

Хатишерифом који је издао султан Махмуд II октобра 1830. године Србија је добила статус вазалне државе са унутрашњом аутономном управом и присаједињење отргнутих крајева.

Како Турци нису спроводили одредбе хатишерифа о прикључењу крајева који су по члану VIII Букурешког уговора имали да буду у саставу Србије, то је кнез Милош 1832. и 1833. године у њима изазвао побуну и ослободио их.

Повод за побуну била је отмица девојака у селу Мозгову код Алексинца коју су извршила браћа Вренчевићи, Селим и Осман. Они су новембра 1832. године отели две сестре од стрица, девојке Милкану и Марију, кћери Јаћима и Стојана Гојковића из Мозгова и на коњима их силом одвукли у Крушевац.

Побуна је прво избила у крушевачком крају 1. децембра 1832. године, а затим се пренела на Параћин и Ражањ, да би 14. децембра избила у Алексиначкој нахији. Буна у Алексиначкој нахији избила је тачно до граница Нишке нахије и обухватила је по наредби кнеза Милоша само села Алексиначке нахије која су била у саставу Карађорђево Србије.

Алексинац и села Алексиначке нахије ослобођени су од Турака 2/14. децембра 1832. године.

У пролеће 1833. године избио је устанак у источној Србији. За четири дана, од 8. до 11. маја била је ослобођена цела источна Србија сем утврђених вароши: Сокобање, Гургусовца, Брзе Паланке, Сипа, Текије и Кладова и његове непосредне околине, и то без материјалне и људске помоћи из Србије.

Уласком српске војске у побуњене пределе источне Србије извршено је њихово присаједињење Кнежевини Србији. Кнез Милош је могао поносно да јави депутацији у Цариграду 27. маја: "Није већ више у Србији дванаест нахија већ осамнаест".² Порта је била стављена пред свршен чин.

На конференцији од 25. маја, реис-ефендија је признао Србији границе из 1812. године, према Коцебуовој карти. Ову вест донео је татарин у Крагујевац 5. јуна, а кнез Милош је прокламацијом званично објавио народу присаједињење шест отргнутих нахија Србији 29. јуна 1833. године.

Србија у границама Београдског пашалука простирала се на 24.440 километара квадратних, а шест припојених нахија на 13.300 километара квадратних. Од 1833. године па до нових проширења у време српско-турских ратова територија Кнежевине Србије износила је 37.740 километара квадратних.

Србија је до 1833. године била подељена на 12 нахија. Присаједињени крајеви познати су под називом шест нахија.

У ослобођеним крајевима власт је у име кнеза Милоша организовао Милета Радојковић који је за седишта нахија у источној Србији одредио: Крушевац, Алексинац, Бању, Гургусовац, Зајечар и Неготин.

Крајем 1832. године народ у Алексинцу, Ражњу, Параћину и Крушевцу изабрао је себи судије које је кнез Милош и званично потврдио 8/20. децембра 1832. године чиме је Алексинац и званично постао седиште нахије и нахијског суда.

Насеља на левој страни Јужне Мораве која данас припадају општини Алексинац ослобођена су почетком децембра 1832. године. Од њих је образована Бугар-моравска капетанија.

---

²Р. Љушић, Кнежевина Србија 1830-1839, Београд 1986, 33.

Новообразована Бугар-моравска капетанија ушла је у састав Крушевачке нахије коју су средином јула 1833. године чиниле три капетаније: Крушевачка, Жупска и Бугар-моравска.³

Тако се по ослобођењу од Турака територија данашње општине Алексинац и даље налазила у саставу две нахије, Крушевачке и Алексиначке.

У капетанији Бугар-моравској, поред насеља данашње општине Алексинац наша су се и нека села данашње општине Крушевац.

По попису из 1833. године капетанији је припадало 50 села: Бољевац, Велики Дреновац, Велики Шиљеговац, Витковац, Врћеновица, Вукања, Голешница, Горњи Адровац, Горњи Љубеш, Гревце, Гредетин, Грејач, Дашница, Доњи Адровац, Доњи Љубеш, Ђунис, Житковац, Зубовац, Јаковље, Каменица, Каоник, Копривница, Корман, Крушје, Кулина, Лознац, Лоћика, Лужане, Љуптен, Мали Дреновац, Моравски Бујмир, Мрсољ (Моравац), Нозрина, Пешчаница, Породин, Прћиловица, Радевце, Рибаре, Рлица, Росица, Срезовац, Срндаље, Суповац, Сухотно, Тешица, Трњане, Трубаревац, Честа, Чукуровац и Шурић.⁴

Од 1834. године у састав Бугар-моравске капетаније наводе се и села: Беласица, Зебица, Здравине, Крушинце, Мала Река, Позлата и Сушица, па је она имала 57 села у којима је било 897 домова.⁵

Те године у Крушевачкој нахији поред капетаније Бугар-моравске налазе се и капетаније: Крушевачка са 1.517 домова и Козничка са 1.337 домова па је тако у нахији Крушевачкој било укупно 3.751 дома.⁶

Седиште капетаније Бугар-моравске, у периоду од 1833. до 1836. године било је у Трњану, потом у Лужану до 1839, по други пут у Трњану до 1844. када је премештено у Прћиловицу која је то остала све до 1919. године.

Алексиначка нахија није била дугог века. „На тлу Источне Србије 2 јула (по старом календару, а 14. јула по новом) у Алексинцу кнез Милош је уредио питање наплате мирије нишком епископу Григорију за крушевачки, параћински, ражањски и алексиначки крај. Свакако овде је кнез одлучио да се сједине подручја Параћина, Ражња и Алексинца у једну административну целину спојивши ранију (турску) Параћинску нахију са маленом Алексиначком нахијом.”⁷

Од подручја Алексинца, Ражња и Параћина формирана је Делиградска нахија са седиштем у Параћину. Због тога што је седиште Делиградске нахије било у Параћину ова нахија је називана незванично Параћинском нахијом.

Изгледа међутим да је Алексиначка нахија била укинута и пре доласка кнеза Милоша у Алексинац 2/14. јула 1833. године. У тексту заклетве на верност кнезу Милошу коју су тог дана потписали чиновници Параћинске нахије стоји: „...сви ми доле написани, свештеници, членови суда, капетани и кметови из целе нације параћинске, састојеће се из срезова параћинског, ражањског и алексиначког, у име нас и у име свега народа речене нације заклињемо се...”⁸

У Хатишерифу из 1833. године тачно су побројане нахије које су припале Србији: Крајинска, Црноречка, Параћинска, Крушевачка, Старовлашка и Подринска.⁹

Са формирањем Делиградске нахије кнез Милош је формирао и капетаније

³ Б. Перуничкић, Крушевац у једном веку 1815-1915, Крушевац 1971, 104-108.

⁴ М. Спирић, Историја Алексинца и околине. Књига 3, Од краја Првог српско-турског рата 1876-1877. до краја владавине краља Милана Обреновића 1889. године и развој привреде и здравства у Алексинцу и околини у XIX веку. Алексинац 2006, 233-234.

⁵ Б. Перуничкић, н. д., 156.

⁶ Исто, 162.

⁷ В. Стојанчевић, Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838, Београд 1957, 56.

⁸ Б. Перуничкић, Алексинац и околина, Београд 1978, 211-212.

⁹ Р. Љушић, н. д., 33.

(срезове) у овој нахији: Алексиначку, Ражањску и Параћинску.

Алексинац је постао седиште капетаније Алексиначке када је укинута нахија Алексиначка, најкасније 2. јула 1833. године.

Од 1834. године капетанија у Србији добија назив срез, па је Алексинац седиште среза Алексиначког до 24. октобра 1837. године. По попису извршеном 1834. године Алексиначком срезу припадала су 25 насеља: Алексинац, Бујмир, Бобовиште, Бован, Брадарце, Вакуп, Вукашиновац, Глоговица, Добрујевац, Дреновац, Јабуковац (Делиград), Катун, Краљево, Липовац, Мозгово, Обла Глава, Пруговац, Руишко, Рутевце, Село Ново, Станце, Суботинац, Тићина, Црна Бара и Црни Као.

У овим насељима било је укупно 740 кућа и 2.222 житеља.¹⁰ Село Ново које се у овом попису јавља са 7 кућа више се у документима не наводи па је срез Алексиначки имао 24 насеља.

Од насеља са десне стране Јужне Мораве која данас припадају Алексиначкој општини село Јасење је припадало Ражањској капетанији, села: Горњи Крупац, Доњи Крупац, Врело и Бели Брег нису била ослобођена већ су и даље била под турском влашћу, а села Рсовац и Преконози припадала су Сврљишкој капетанији.

У духу своје централистичке политике, кнез Милош је 22. марта 1834. године извршио нову управну поделу земље. Кнежевина је раздељена на пет великих сердарстава. Дотадашње нахије и капетаније замениле су нове управне јединице - окружја (касније окрузи) и срезови. Велика сердарства била су: 1. Рашко, 2. Расинско, 3. Подунавско, 4. Мачванско и 5. Тимочко.

Овом поделом Србија је била подељена на пет великих сердарстава и деветнаест окружја.

Срезови, Алексиначки и Бугар-моравски била су и даље у два округа, Параћинском и Крушевачком који су били у оквиру Великог сердарства расинског.

Сретењски устав укинуо је сердарства и завео поделу на округе, срезове и општине. Устав су потписали посланици 15 округа, односно 70 срезова. До краја године број округа се није мењао, али је број срезова пао на 63.

Са доношењем Сретењског устава расформирано је Параћинско окружје. Параћински срез прикључен је Ћупријском окружју, а Ражањски и Алексиначки Бањском окружју. „Ражањски и Алексиначки срез укинуте Параћинске нахије истовремено су били прикључени Бањској нахији, исто као и Тимочки и Заглавски срез Гургусовачке нахије која је такође укинута кад и Параћинска и после тога прикључена такође Сврљиг-бањском окружју.”¹¹

Тако је кнез Милош у априлу 1835. године формирао окружје Бањско које су чинили срезови: Алексиначки, Бањски, Заглавски, Ражањски, Сврљишки и Тимочки.

Срез Бугар-моравски био је и даље у саставу окружја Крушевачког које су чинили срезови: Бугар-моравски, Жупски, Јошанички, Крушевачки и Трстенички.

Алексинац, седиште округа Алексиначког и среза Алексиначко-ражањског

Суспензија Сретењског устава произвела је нову управну поделу земље. Кнез Милош се поново вратио оснивању већих области, пространијих и од сердарстава. Тих највећих управних јединица у Србији у XIX веку, војних команди, било је четири: 1. Шумадијска „средоточна” војна команда, 2. Моравско-подринска војна команда, 3. Дунавско-тимочка војна команда и 4. Подринско-савска команда.

Оне су обухватале током 1836. године шеснаест округа који су до краја те

¹⁰ Б. Перуничкић, Алексинац и околина, 47.

¹¹ В. Стојанчевић, н. д., 75.

године повећани на седамнаест.¹²

Ово повећање на седамнаест округа настало је укидањем Бањског округа и образовањем два нова округа, Алексиначког и Гургусовачког. Када се то тачно догодило и којим актом за сада није познато.

Тако је поново формиран Алексиначки округ који је обухватао срезове: Алексиначки, Бањски и Ражањски.

Овом поделом Алексиначки срез нашао се у новоформираном Алексиначком округу и Дунавско-тимочкој војној команди док се Бугар-моравски срез нашао у саставу Крушевачког округа и Моравско-подринској војној команди.

У Крушевачком округу дошло је 1836. године до прегруписавања насеља по срезовима. Укинута је срез Трстенички а његова села прикључена суседним срезовима. После ових промена Крушевачки округ обухватао је следеће срезове: Бугар-моравски, Јошанички, Кознички и Крушевачки. У срезу Бугар-моравском није било никаквих промена.

Одлуком од 24. октобра 1837. године, Алексиначки и Ражањски срез спојени су у један срез који је добио назив Алексиначко-ражањски и имао је 51 насеље.¹³ Тако ће до 1859. године Алексиначки округ имати два среза: Алексиначко-ражањски и Бањски.

Подела Србије на 17 округа прихваћена је и у Турском уставу који је донет 1838. године. По члану 61. Турског устава Србија се поново у административном погледу дели на округе, срезове и општине.

Турски устав био је званично објављен децембра 1838. године. Његова копија у виду хатишерифа послата је кнезу Милошу и прочитана је 13/25. фебруара 1839. године на Калемегдану.

Не желећи да влада по Уставу који је ограничавао његову власт, кнез Милош је абдицирао у корист сина Милана и напустио земљу.

У извештају помоћника начелника округа Алексиначког капетана Димитрија Миленковића од 16. јуна 1845. године, наводи се да су у срезу Алексиначко-ражањском 23 општине, 1 варош (Алексинац), 1 варошица (Ражањ), 49 села, 1925 кућа, 4 манастира који се наводе као села, 3 цркве и 5 школе.¹⁴

Прикључење Бугар-моравског среза Алексиначком округу

Крајем 1859. године на подручју данашње општине Алексинац догодиле су се значајне административно-територијалне промене. Те године Алексиначком округу прикључен је Моравски срез са 43 насеља, решењем од 14/26. новембра 1859. године.¹⁵

Истим решењем издвојена су из Моравског среза и прикључена Крушевачком срезу следећа насеља: Беласица, Бољевац, Велики Шиљеговац, Гревце, Ђунис, Здравине, Зебица, Каоник, Крушинце, Мала Река, Мали Шиљеговац, Позлата, Рибаре, Срнадаље, Сушица, Трубарово и Црквина.¹⁶

Решењем од 10/22. октобра 1861. године, издвојена су из Моравског среза и припојена Крушевачком срезу села Зубовац и Росица, тако да је Моравски срез сада имао 41 насеље.

Према статистичком прегледу за 1860. годину у округу Алексиначком је било 122 села, 3 вароши и 6.070 приватних кућа у којима је живело 20.827 мушких и 19.946 женских душа. У вароши Алексинац било је 610 кућа у којима је живело 1.605 мушких

¹² Р. Љушић, н. д., 196.

¹³ М. Спирић, Историја Алексинца и околине од краја Првог српско-турског рата..., 234.

¹⁴ Б. Перунички, Алексинац и околина, 736-738.

¹⁵ Б. Перунички, Крушевац у једном веку, 627.

¹⁶ Исто, 625-626.

и 1.408 женских душа.

У срезу Моравском било је 43 села и 1.575 кућа у којима је живело 5.435 мушких и 5.504 женских душа.

У срезу Бањском било је 31 село, 1 варош и 1.577 кућа у којима је живело 6.283 мушких и 6.308 женских душа.

У срезу Алексиначко-ражањском било је 48 села, 1 варош и 2.308 кућа у којима је живело 7.504 мушких и 7.226 женских душа.¹⁷

Подела Алексиначко-ражањског среза на Алексиначки и Ражањски срез

По завршетку Другог српско-турског рата 1877/78. године, донет је 17/29. децембра 1878. године Закон о подели нових крајева на округе и срезове. Образована су четири округа: Нишки, Пиротски, Прокупачки (Топлички) и Врањски са истим уређењем окружних и среских власти као и у старим границама Србије.

Према овој подели Алексиначком округу и то Алексиначко-ражањском срезу припојено је 10 насеља из ослобођених крајева и то: 1. Бели Брег, 2. Велепоље, 3. Врело, 4. Горњи Крупац, 5. Горња Трнава, 6. Доњи Крупац, 7. Доња Топоница, 8. Доња Трнава, 9. Дражевац и 10. Палиграце.

Одлуком од 26. децембра 1878./7. јануара 1879. године срез Алексиначко-ражањски подељен је на два среза: Алексиначки и Ражањски. Срезу Алексиначком припало је 19 насеља и то: 1. Алексинац, 2. Алексиначки Бујмир, 3. Бобовиште, 4. Бован, 5. Вукашиновац, 6. Вакуп, 7. Глоговица, 8. Добрујевац, 9. Јабуковац (Делиград), 10. Јасење, 11. Катун, 12. Крајево, 13. Липовац (Алексиначки), 14. Пруговац, 15. Рутевац, 16. Станце, 17. Пруговац, 18. Црна Бара и 19. Ћићина. Срезу Алексиначком прикључено је и 10 претходно наведених насеља из ослобођених крајева тако да је он сада имао 29 насеља.

Када су 11. фебруара 1886. године срезу Алексиначком придодата насеља Брадарце и Мозгово он ће имати 31 насеље и у томе није било промена више од пола века, односно до 1947. године.

Истога дана села Дудулајце и Сечаница, која су до тада била у саставу Добричког среза ушла су у састав Моравског среза. Тако је сада Моравски срез имао 43 насеља и у њему неће бити промена до 1947. године.

После административно-територијалних промена из децембра 1878. године у срезу Алексиначком било је 14 општина док је у срезу Моравском било 10 општина.

Укидање Алексиначког округа и прикључење срезова Алексиначког и Моравског округу Крушевачком

Велика народна скупштина одржана 22. децембра 1888/3. јануара 1889. усвојила је нови Устав, називан Устав 1888. којим се Србија дели на 15 округа.

На основу Устава из 1888. године донет је 15. марта 1890. године Закон о административној подели земље на округе и срезове. По овом закону Србија је била подељена на 15 округа и 72 среза. Укидањем округа Алексиначког 15. марта 1890. године Алексинац је престао да буде седиште округа. Сада је Алексиначки срез заједно са Моравским и Ражањским био у саставу Крушевачког округа док је Бањски срез припао округу Тимочком.

Округу Крушевачком припадали су срезови: 1. Алексиначки (Алексинац), 2.

¹⁷ Б. Перуничкић, Алексинац и околина, 998-999.

Жупски (Александровац), 3. Моравски (Прћиловица), 4. Ражањски (Ражањ), 5. Расински (Крушевац) и 6. Трстенички (Трстеник).¹⁸

Насеља са територије данашње општине Алексинац припадала су по овом закону срезовима Алексиначком и Моравском, а села Рсовац и Преконози срезу Бањском.

Образовање Нишког округа и улазак Алексиначког и Моравског среза у његов састав

Државним ударом од 9. маја 1894. године краљ Александар Обреновић је укинуо Устав од 1888. и вратио Устав од 1869. године.

После укидања Устава од 1888. године и завођења личног режима краља Александра Обреновића, влада је 17. фебруара 1896. године донела Закон о изменама у Закону о административној подели Краљевине Србије. Овај нови закон задржавајући исти број округа извршио је извесно прегруписавање и округа и срезова.

Закон укида посебну административну управу вароши Ниш, а задржава само посебну управу вароши Београд. Задржао је 15 округа, али тако што је успостављен нови округ Нишки и што су спојени окрузи Тимочки и Црноречки у један Тимочки округ са Зајечаром као окружним местом.

До формирања Нишког округа варош Ниш и срез Нишки припадали су Топличком округу који је обухватао варош Ниш и срезове: Добрички (Прокупље), Заплањски (В. Душник), Косанички (Куршумлија) и Нишки (Ниш).

Алексиначки и Моравски срез, који су до тада били у саставу Крушевачког округа, ушли су у састав Нишког округа.

Нишки округ је 1896. године имао у свом саставу следеће срезове: 1. Алексиначки (Алексинац), 2. Бањски (Сокобања), 3. Нишки (Ниш), 4. Сврљишки (Дервен) и 5. Моравски (Прћиловица).¹⁹

Закон о административној подели земље после 1896. године мењан је још три пута: 1899, 1900. и 1902. године.

После балканских ратова нова територија земље је Законом од 24. августа 1913. године подељена на 11 округа и 46 срезова. Ове промене нису се односиле на Нишки округ кога је и даље чинило пет срезова: Алексиначки, Бањски, Моравски, Нишки и Сврљишки.

ЗА ВРЕМЕ БУГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ ОД 1915. ДО 1918. ГОДИНЕ

Алексиначки и Моравски срез окупирани су од стране бугарске војске почетком новембра 1915. године. Оба среза су припала бугарској окупационој зони и у њој ће остати до ослобођења у октобру 1918. године.

Окупирану територију Србије, Бугари су поделили у две области: „Војно-инспекцијска област Мораве” са средиштем у Нишу и „Војно-инспекцијска област Македоније” са седиштем у Скопљу. Ове војно-инспекцијске области делиле су се на округе, а ови на срезове и општине.

Алексиначки срез био је у саставу Нишког округа који је обухватао још и срез Сврљишки (Дервенски), Нишки градски срез, Нишки сеоски срез и Сокобањски срез.

Што се тиче општина, Бугари су у срезу Алексиначком задржали поделу из предратног периода по којој је Алексиначки срез имао 13 општина. По бугарском

¹⁸ Српске новине, бр. 67 од 24. марта 1890.

¹⁹ Српске новине, бр. 43 од 25. фебруара 1896.

попису из 1916. године у срезу је живело 24.963 становника.

Моравски срез који је у српској административно-територијалној подели био у саставу Нишког округа, у бугарској окупационој подели, заједно са 5 општина Расинског среза (Малоречка, Позлатска, Рибарска, Великошиљеговачка и Каоничка), био је у саставу Прокупачког округа под именом Прђиловски срез. Поред њега у саставу Прокупачког округа били су још и Куршумлијски срез, Прокупачки градски срез и Прокупачки сеоски срез.

У Прђиловском срезу биле су 16 општине из ранијег Моравског среза и 5 које су придодате из Расинског среза. Предратне општине Моравачка и Житковачка биле су придодате Прђиловачкој општини која се тада звала Прђиловска градска општина.

На подручју овог среза, по бугарском попису из 1916. године живело је 31.167 становника. У селима предратног среза Моравског, дакле без села придодатих општина среза Расинског, пописано је 23.586 становника. Укупно по бугарском попису у срезу Алексиначком и Моравском живело је 48.549 становника.²⁰

У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Алексиначки и Моравски срез у Нишкој области Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

У новој држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца до доношења Устава 1921. године задржана је територијална подела која је била на снази до почетка Првог светског рата.

На основу Видовданског устава донет је Закон од 26. априла 1922. године који је установио области као административне јединице уместо дотадашњих округа. Истога дана донета је Уредба која је утврдила да се држава дели на 33 области. Области су се делиле на срезове и општине.

Територија данашње Алексиначке општине, односно Алексиначки и Моравски срез по овој подели нашли су се у Нишкој области.

Нишка област настала је од бивших округа, Пиротског и Нишког и срезова Власотиначког и Лесковачког који су раније припадали Врањском округу. Према томе Нишку област чинило је 11 срезова и то: 1. Алексиначки (Алексинац), 2. Бањски (Сокобања), 3. Белопаланачки (Бела Паланка), 4. Власотиначки (Власотинце), 5. Лесковачки (Лесковац), 6. Лужнички (Бабушница), 7. Моравски (Житковац), 8. Нишавски (Пирот), 9. Нишки (Ниш), 10. Сврљишки (Сврљиг) и 11. Царибродски (Цариброд).²¹

Површина Нишке области била је 7.269 километара квадратних. На том простору било је у 214 општина 662 насеља са 70.749 домова и 452.162 становника.

Статус града имали су Ниш, Лесковац и Пирот. Варошице су биле: Алексинац, Власотинце, Црна Трава, Цариброд, Сокобања, Бела Паланка, Тешица, Кална, Грејач, Д. Душник, Бабушница и Сврљиг.

У срезу Алексиначком било је у 13 општина, 31 насеље са 4.577 домова и 28.608 становника. Општине у срезу биле су: 1. Алексиначка, 2. Бобовишка, 3. Бованска, 4. Велепољска, 5. Глоговичка, 6. Делиградска, 7. Доњотрнавска, 8. Дражевачка, 9.

²⁰ П. Видановић, „Моравска војноинспекцијска област и опште стање округа у извештају Васила Кутинчева“, у: Алексинац и околина у прошлости: 500 година од првог писаног помена 1516-2016, Алексинац 2016, 377-407.

²¹ Алманах: 1927-1928, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Загреб 1927, 431.

Катунска, 10. Краљевачка, 11. Мозговска, 12. Рутевачка, 13. Станачка и 14. Суботиначка.

У срезу Моравском било је у 18 општина, 43 насеља са 4.830 домова са 28.694 становника. Општине у срезу биле су: 1. Врћеновачка, 2. Вукањска, 3. Гредетинска, 4. Грејачка, 5. Доњољубешка, 6. Доњосухотничка, 7. Житковачка, 8. Јаковљанска, 9. Копривничка, 10. Корманска, 11. Лужанска, 12. Љуптенска, 13. Моравачка, 14. Прџиловачка, 15. Сечаничка, 16. Тешичка, 17. Трњанска и 18. Туријска.²²

Алексиначки и Моравски срез у Моравској бановини Краљевине Југославије

Краљ Александар је 3. октобра 1929. године донео Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја. По овом закону држава је добила назив Краљевина Југославија и подељена је на 9 бановина и подручје управе града Београда.

Овим Законом бановине су дефинисане као управне јединице Краљевине Југославије док су Септембарским уставом дефинисане као управне и самоуправне јединице.

Бановине су биле: 1. Дравска (Љубљана), 2. Савска (Загреб), 3. Врбаска (Бања Лука), 4. Приморска (Сплит), 5. Дринска (Сарајево), 6. Зетска (Цетиње), 7. Дунавска (Нови Сад), 8. Моравска (Ниш) и 9. Вардарска (Скопље). Подручје управе града Београда обухватало је Београд, Земун и Панчево.

Алексиначки и Моравски срез ушли су у састав Моравске бановине.

Моравска бановина се налазила на подручју данашње Србије, већим делом Централне а мањим делом на подручју Косова и Метохије. Обухватала је део Великог Поморавља.

По попису из 1931. године Моравска бановина имала је 40 срезова, 771 општину, 1.989 насеља. Површина бановине износила је 26.218 километара квадратних. Број домаћинстава износио је 267.654. Број присутног становништва износио је 1.452.967, од којих је 716.775 мушких а 736.192 женских. На један километар квадратни долазило је 55.42 становника. На једно домаћинство долазило је 5.43 становника.

ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ ОД 1941. ДО 1944. ГОДИНЕ

После окупације Југославије од стране Немачке и њених савезника, Србија је сведена на територије предкумановске Србије и подручје Баната које се налазило под фактичком управом локалне Немачке националне заједнице (фолксдојчера), који су код Хитлера издејствовали да Банат не окупирају мађарске или румунске трупе. На северозападу Србија се граничила са Хортијевом Мађарском, на западу са Павелићевом Независном државом Хрватском, на југу са италијанским протекторатом Црном Гором и Албанијом, на југоистоку са Бугарском и на североистоку са Румунијом.

Србија је у почетку административно била подељена на три бановине: Дунавску са седиштем у Смедереву, Моравску са седиштем у Нишу и Дринску са седиштем у Ужицу. Уз ове бановине је постојало и засебно подручје управе града Београда.

Уредбом о административној подели, од 26. децембра 1941. године долази до укидања бановина и нове поделе на 14 округа. У саставу округа налазио се 101 срез. Окрузи су били следећи: округ Шабац, округ Ваљево, округ Ужице, округ Београд, округ Крагујевац, округ Краљево, округ Ивањица, округ Велики Бечкерек (обухватао подручје Баната), округ Пожаревац, округ Јагодина, округ Крушевац, округ Зајечар,

²² Алманах..., 431.

округ Ниш и округ Лесковац.

У саставу Нишког округа били су следећи срезови: 1. Алексиначки, 2. Белопаланачки, 3. Добрички, 4. Моравски, 5. Лужнички, 6. Нишки и 7. Сврљишки.

Извори

Објављени историјски извори:

Перуничих, Бранко. Алексинац и околина. Београд 1978.
Исти. Крушевац у једном веку. Крушевац 1971.

Литература

Алманах:1927-1928. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, свезак III, део 7,8, 9. Саставио и уредио Виктор Манакин. Загреб 1927.
Љушић, Радош. Кнежевина Србија 1830-1839. Београд 1986.
Спирић, Миодраг. Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша. Алексинац 1995.
Исти. Историја Алексинца и околине. Књига 3, Од краја Првог српско-турског рата 1876-1877. до краја владавине краља Милана Обреновића 1889. године и развој привреде и здравства у Алексинцу и околини у XIX веку. Алексинац 2006.
Стојанчевић, Владимир. Кнез Милош и Источна Србија 1833-1838. Београд 1957.
Видановић, Предраг., „Моравска војноинспекцијска област и опште стање округа у извештају Васиља Кутинчева”, У: Алексинац и околина у прошлости, 500 година од првог писаног помена 1516-2016. Алексинац 2016.

Штампа

Српске новине, (1890, 1896)